

Naturbetesmarker

– en resurs i mjölkproduktionen

Foto: Karin Alfredsson

Naturbetesmarker

är en resurs i mjölkproduktionen

Naturbetesmarker är värdefulla marker som hävdats med slåtter och bete genom århundraden. Den biologiska mångfalden av såväl växter som djur har gynnats genom att konkurrensstarka växter har hållits tillbaka. Kvar finns växter som tål bete, de är ofta lågvuxna och bildar en tät grässvål. Artrikedomen är stor och gör naturbetesmarkerna unika. Hagmarker, öppna eller med olika trädslag är den vanligaste typen av naturbetesmarker. Sötvattenstrandängar och fuktmarker, med en annan typ av flora, förekommer vid våra insjöar och vattendrag. Utmed havsbandet har vi havsstrandängar. Övriga marker är till exempel mosaikbetesmarker, alvarmarker och skogsbeten.

Naturbetesmarker är ett bra komplement

Det krävs betesdjur för att hålla alla typer av naturbetesmarker öppna. Även om mjölkmarkerna numer främst betar på åkermarksbeten kan naturbetesmarker vara ett komplement. Välskötta naturbetesmarker ger ofta bra foder till söror och ungdjur. Här finns skugga från träd och mångfald av gräs och örter. Dessa marker kan också bidra till gårdens intäkter genom de miljöersättningar som finns för skötsel av naturbetesmarker.

Naturbeten har varierat näringsinnehåll. I flera studier har man funnit att näringsvärdet är högt, i god konkurrens med åkermarksbete, i väl hävdade naturbetesmarker på försommaren. Kvaliteten, men främst avkastningen, sjunker under sommarens gång. Mjölkmarker, som kräver mycket näring, har svårt att få i sig tillräckligt med bete när tillväxten i naturbetesmarkerna avtar. Det ligger något i vad bonden, som haft mjölkmark i många år, sa "när nyponen blommar kommer mjölkmarken och tar mjölken"!

	MJ		Rp		NDF	
	Juni	Aug	Juni	Aug	Juni	Aug
Gård 1	11,1	8,1	206	174	518	545
Gård 2	11,4	-	210	-	429	-
Gård 3	11,1	8,6	176	151	472	534
Gård 4	11,7	10,2	217	233	351	393
Gård 5	10,4	10,4	242	248	407	373

Näringsinnehåll i naturbete. Klipp från fem gårdar med mjölkmarker som betar naturbete tillsammans med vall, Östergötland.

Torrängar och alvarmarker är oftast för lågproduktiva för våra högavkastande kor. Strandängar, som håller fukten, kan producera bra. Trots det undviker många lantbrukare att låta korna beta här eftersom fukt, insekter och svårsmält betesgräs kan påverka juverhälsa och mjölkproduktion negativt.

Naturbete bjuder på skugga och biologisk mångfald.

Variation i bete kan vara positivt

Mjölkkon verkar vara medveten om sitt stora behov av energi och väljer foder därefter. På naturbetesmarker kan man se att djuren föredrar vissa typer av växter, främst gräs och örter. De lämnar förvuxet gräs, betar extra bra där betet är spätt och undviker gräs som växer i blöta områden. Det kan vara anledningen till att man ofta ser att korna är på de höglänta lite torrare naturbetesmarkerna under natten och hellre betar på åkern när den torkat upp framåt dagen.

Betet behöver vara tillräckligt högt

Nötkreatur har bara tänder i underkäken och betar genom att samla in växterna och slita av dem med tungan. Betet måste därför ha en viss höjd, gärna tio till femton centimeter, för att djuren ska få tag i det och få i sig tillräcklig mängd.

Naturbete kombineras med vall. En tråd i staketet räcker.

Konsten att behålla en hög fetthalt med djuren på bete

Näringsinnehållet i åkermarksbete är högt och jämnare under säsongen jämfört med betet från naturbetesmarker. Antalet arter är dock betydligt färre. Mjölkvastningen kan vara hög med mycket bete i foderstaten men det är vanligt att fetthalten sjunker i mjölken. Spätt bete har låg fibermängd och hög smältbarhet vilket minskar mjölkens innehåll av fett. Det finns erfarenhet av att lantbrukare som kombinerar naturbete och åkermarksbete lyckas behålla en hög fetthalt i mjölken under sommaren. Orsaken kan vara att naturbete innehåller mer fibrer, eller fiber av annan kvalitet, än åkermarksbete.

Naturbetesmarker med miljöersättning och särskild skötsel får inte betas samtidigt som djuren betar på gödslade åkermarksbeten. Orsaken är att näring kan föras från den näringsrika åkern till naturbetet, som är och ska förbli, mer näringsfattig för att behålla sin artrikedom och artammansättning. Länsstyrelsen avgör om man får göra undantag från regeln.

Sinkon, bästa djurslaget på naturbetesmarken

På mjölkgårdar är det mest sinkor som betar naturbetesmarkerna. De behöver inte lika stora volymer foder som mjölkande kor. Åtta till tio kg torrs substans kan räcka för att täcka näringsbehovet. Det hinner de äta även på ett magert bete.

Variationen i betet passar sinkorna

Betets varierade sammansättning passar sinkorna. De väljer själva smakliga örter och gräs. Om de får i sig en liten andel förna gör det inte så mycket. Det kan till och med vara positivt då våmmen behöver fyllas med mer strukturiert foder under slutet av dräktigheten. Framåt sensommaren kan man se att korna äter en liten andel löv, även det en effekt av att variation är positivt och att de inte behöver ha det näringstätta fodret under sintiden.

Bra med tidigt betessläpp

För att få bra kvalitet på betet måste korna släppas tidigt på våren. En hungrig sinko betar snart ner det späda gräset, vilket gynnar grässvålen, floran och näringsinnehållet. Det blir ofta brist på bete efter någon vecka på våren. Högräktiga kor måste ha jämn tillgång till foder. Kor är även känsliga för snabba foderomställningar. Det finns därför flera skäl till att ta med en del av vinterfoderstaten ut på naturbetet under en övergångsperiod. Börja därför med att beta fållor där du får stödutfodra. Ibland är kortvarig övergångsutfodring tillåten även på marker med miljöersättning och särskild skötsel. Länsstyrelsen avgör var och när stödutfodring är tillåtet.

Vilka marker ska betas sist?

På de flesta gårdar är det svårt att hinna med att beta gräset på försommaren. I praktiken finns det därför ofta fållor där betet har förvuxit. På vissa lite torrare naturbetesmarker kan det till och med vara önskvärt att blommorna får froä av sig innan de betas. Fuktmarker med grövre växtlighet bör däremot hållas efter tidigt på året, annars blir betet för osmakligt och näringsfattigt. Du får då välja vilka djur på gården som har möjlighet att beta längre gräs med sämre näringsvärde. Här passar sinkorna bra. Korna kommer att välja det smakligaste betet först och det kan uppstå rator. Höstbete eller betesputsning minskar problemet.

Lite men gott, våmmen är inte full. Får man stödutfodra här?

Efter några veckor har de hungriga sinkorna betat ner det mesta.

När ska djuren hem från betet?

Det är viktigt att planera för tidigt betessläpp på våren, men lika väsentligt att ta in djuren i tid på hösten. Väder och årsmån påverkar kvaliteten och avkastningen på naturbetesmarken. Hur många sinkor och hur länge de kan vara på en viss naturbetesmark varierar därför. För att slippa transportera korna ofta är det bra att ha tillgång till åkermarksbete nära naturbetesmarken då torkan slår till.

Regn, särskilt på hösten då det har svårt att torka upp, minskar kornas betesintag. Det kan även fattas fibrer, som är bra för sinkornas våmfyllnad, i höstbete. Om hungergruppen bakom sista revbenet är djup, så är våmmen för tom. Då är det extra viktigt att de kommer hem i tid innan kalvningen och får fiberrikt foder.

De mörka nätterna på hösten gör också att korna betar kortare tid av dygnet. Sinkor kan klara sig på naturbete även på höstkanten, men man får då vara extra noga med att ta in dem några veckor innan kalvning.

Betesplanering, naturbeten är bäst på försommaren

En effektiv användning av naturbete till mjölkkor kräver planering. De flesta lantbrukare använder sig av fällindelning. Korna får beta en eller flera dagar per fälla och återkommer när betet hunnit växa igen. Betet kombineras med stallutfodring. När korna får en ny fälla dagligen varierar oftast utfodringen på stall mindre och mjölkavkastningen blir jämnare. På konventionella gårdar betar korna ibland bara halva dygnet och är inne under natten. Efter några avbetningar avtar tillväxten på naturbetesmarken. Då är det bra att öka kornas betesareal med återväxten efter förstaskörden på slåttervall om det finns den möjligheten på gården. Annars måste stallutfodringen öka och kornas bete får mer karaktären av rastning. Ungdjur eller sinkor betar då naturbetesmarken senare på sommaren.

Stripbete på åker och naturbete

Ett alternativ är att beta bara naturbete tidigt på sommaren. Därefter kan naturbetet, om länsstyrelsen har tillåtit det för miljöersättningen, betas i kombination med vallåterväxt. De lantbrukare som stripbetar åkermarksbete eller vallåterväxt, det vill säga flyttar fram stängslet en liten bit

Det ska vara lätt att gå mellan bete och stall, färist med eltråd.
Foto: Anna Jarander

Här får korna dagligen nytt foder genom stripbete kombinerat med naturbete.

Foto: Karin Alfredsson

dagligen, tillsammans med naturbete uppnår många fördelar. Djuren får naturbetets varierade sammansättning, skugga under träden och mer höglänta marker, kombinerat med nytt åkermarksbete varje dag. Det finns även exempel på gårdar där man i stället för betesvall kombinerar stripbete av grönfoder med naturbete senare på sommaren.

Utnyttja slaktkor på betet

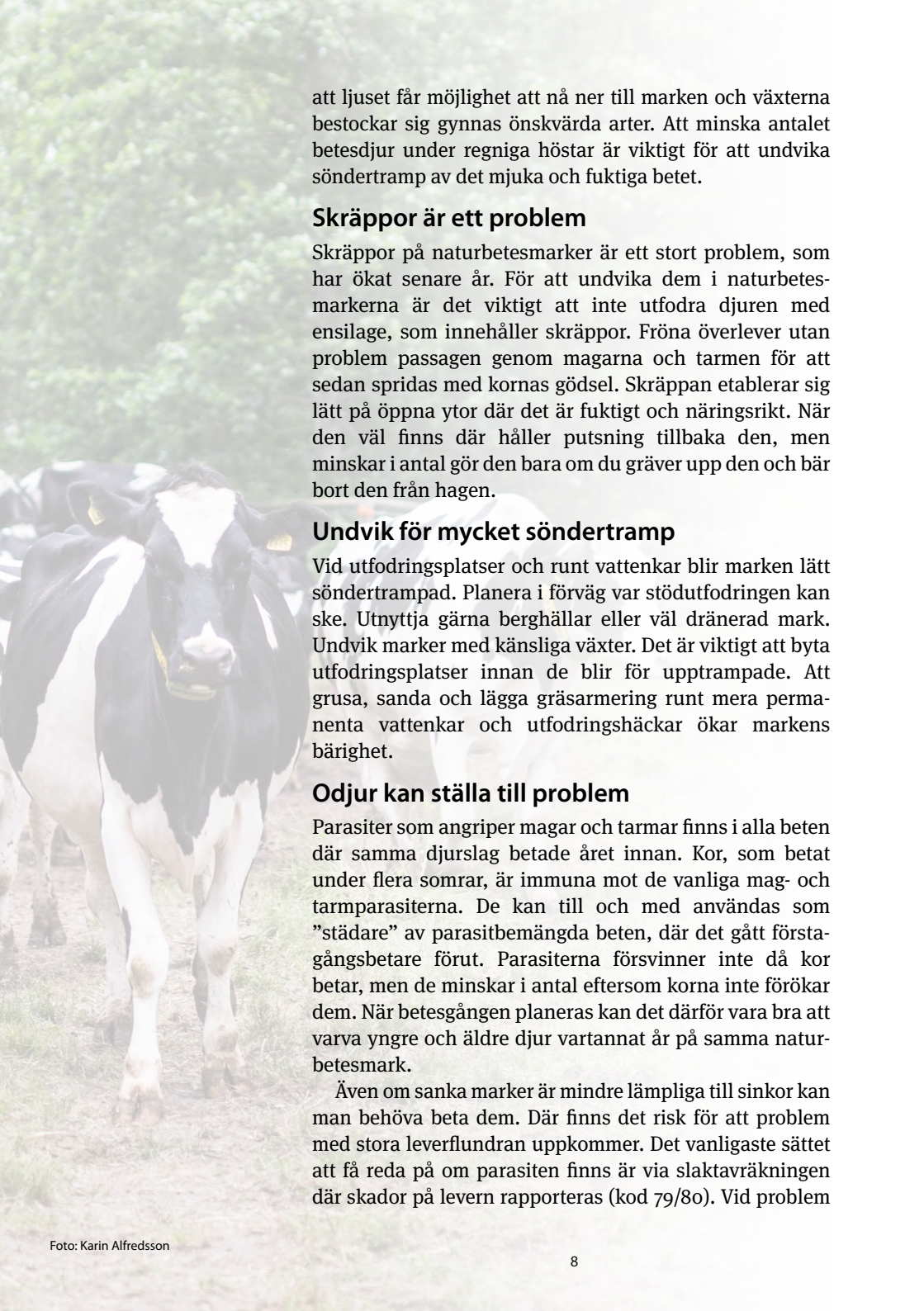
Eftersom antalet sinkor varierar kan det vara svårt att ha högt betetryck i början av säsongen. Då kan de kor som du planerar att skicka till slakt vara en resurs. Istället för att skicka dem till slakt under våren kan de sinläggas och få jobba som naturvårdare under försommaren då tillgången på bete är bra. När betet minskar och kornas hull har ökat kan du skicka dem till slakt. Det gynnar betesmarkerna och förbättrar ekonomin genom bättre slaktdjur. Leverera under sensommaren för att undvika eventuella slaktköer på hösten.

Ogräs eller ohävsdarter

Ogräs innehåller ofta lite näring och är lågavkastande samt osmakliga. En tät grässvål motverkar ogräsförekomsten. Genom att beta med lagom betetryck på försommaren så

Enklast möjliga grind på vägen till sinkohagen.

att ljuset får möjlighet att nå ner till marken och växterna bestockar sig gynnas önskvärda arter. Att minska antalet betesdjur under regniga höstar är viktigt för att undvika söndertramp av det mjuka och fuktiga betet.

Skräppor är ett problem

Skräppor på naturbetesmarker är ett stort problem, som har ökat senare år. För att undvika dem i naturbetesmarkerna är det viktigt att inte utfodra djuren med ensilage, som innehåller skräppor. Fröna överlever utan problem passagen genom magarna och tarmen för att sedan spridas med kornas gödsel. Skräppan etablerar sig lätt på öppna ytor där det är fuktigt och näringsrikt. När den väl finns där håller putsning tillbaka den, men minskar i antal gör den bara om du gräver upp den och bär bort den från hagen.

Undvik för mycket söndertramp

Vid utfodringsplatser och runt vattenkar blir marken lätt söndertrampad. Planera i förväg var stödutfodringen kan ske. Utnyttja gärna berghällar eller väl dränerad mark. Undvik marker med känsliga växter. Det är viktigt att byta utfodringsplatser innan de blir för upptrampade. Att grusa, sanda och lägga gräsarmering runt mera permanenta vattenkar och utfodringshäckar ökar markens bärighet.

Odjur kan ställa till problem

Parasiter som angriper magar och tarmar finns i alla beten där samma djurslag betade året innan. Kor, som betat under flera somrar, är immuna mot de vanliga mag- och tarmparasiterna. De kan till och med användas som "städare" av parasitbemängda beten, där det gått förstängsbetare förut. Parasiterna försvinner inte då kor betar, men de minskar i antal eftersom korna inte förökar dem. När betesgången planeras kan det därför vara bra att varva yngre och äldre djur vartannat år på samma naturbetesmark.

Även om sankar marker är mindre lämpliga till sinkor kan man behöva beta dem. Där finns det risk för att problem med stora leverflundran uppkommer. Det vanligaste sättet att få reda på om parasiten finns är via slaktavräkningen där skador på levern rapporteras (kod 79/80). Vid problem

bör lämplig avmaskningsstrategi diskuteras med veterinär.

Insekter och fästingar kan bli ett stort problem för korna. Under perioder då det är mycket knott kan man behöva flytta djuren. Fästingrika beten kan också behöva undvikas av äldre djur som inte har immunitet mot till exempel piroplasmos.

Mjölkkor behöver friskt, rent vatten

Alla nötkreatur ska alltid ha tillgång till friskt vatten i obegränsad mängd. En mjölkkor behöver dricka mellan 50 och 150 liter vatten per dag. I naturbetesmarker finns det ofta sjöar och bäckar. Kor är känsliga för dålig vattenkvalitet, som bland annat kan påverka juverhälsan negativt. Därför måste man kontrollera naturliga vattenkällor regelbundet för att veta om vattnet är hygieniskt bra. Tyvärr är ofta kvaliteten inte perfekt. De naturliga vattendragen kan behöva stängslas undan och vattenkar eller -koppar får installeras istället.

Vattenkar eller -koppar

Vattenkar tillåter flera djur att dricka samtidigt och från en vattenspegel vilket underlättar för dem att få i sig tillräckligt med vatten. För att vara säker på vattenkvaliteten används oftast dricksvatten till korna. Naturbetesmarker som ligger avsides kräver ibland att vatten transporteras i tank. Vid varm väderlek behöver vattenkaren rengöras flera gånger per vecka eftersom bakterietillväxten gynnas av värme.

Vattenkoppar är ett bra alternativ. Det är viktigt att kolla flödet i dem. Det bör vara minst tio, gärna tjugo, liter per minut. Kontrollera också dagligen att vattenkopparna är rena från föroreningar. För att inte ranglåga djur ska bli utan vatten är det viktigt att ha rätt antal koppar. För mjölkkor gäller en drickplats per tio djur. Om du har vattenkar behöver du inte så många drickplatser.

Finns det lönsamhet i att sköta naturbeten?

Förutsättningarna för att beta med mjölkkor är att naturbetesmarkerna ligger nära gården. Åkermarksbete i anslutning till dessa marker gör betesdriften mera uthållig under sommaren. Då kan betet bli ett bra och billigt foder som ersätter en del av den dyrare vinterfoderstaten.

Sinkor kan beta längre bort men kan då behöva trans-

Sommarsjuka, blodpinkning, blodhalning, babesios eller piroplasmos orsakas av *Babesia divergens*, ett urdjur som parasiterar på de röda blodkropparna. Sommarsjuka sprids med fästingar (*Ixodes ricinus*).

Vatten, salt och mineraler vid grusad och kalkad mark.

- ✓ Betesplanera, vilka beten ska betas av mjölkande kor, sinkor, ungdjur. I vilken ordning betas de olika fällorna?
- ✓ Räcker antalet betesdjur på våren – slaktplanera!
- ✓ Hur och var kan övergångsutfodring ske?
- ✓ Kontrollera vattenkvalitet, stängsla eventuellt bort naturliga vattendrag.
- ✓ Var ska mjölkande kor beta när betet på naturbetesmarken är slut?
- ✓ Planera för rationell, säker hantering och transport av sinkor.
- ✓ Planera tidpunkt för inställning från olika betesmarker.

porteras. Det får inte ta för mycket tid, därför måste samlingsfällor och bra transportvagnar finnas för rationell och säker hantering. Det sparar tid om det går att få hjälp med den viktiga tillsynen av någon som bor nära betet. Skördekostnaden är låg då kon betar själv, men miljöersättningar har stor betydelse för att få lönsamhet på naturbetesmarker.

Kompletterande skötsel av naturbetesmarken när betesdjuren inte räcker till

Att behålla ett öppet landskap med betesmarker i hävd kan vara ett problem när djuren inte räcker till. Grästillväxt liksom djurantallet kan variera mellan år och ett av de största hoten mot biologisk mångfald är igenväxning. För många djurhållare är också miljöersättningarna för bete en viktig del av företaget. Som djurhållare är det därför fördelaktigt att titta närmare på alternativa skötselmetoder.

Har du ytor inom betesmarken som går att slå?

Om du kan slå vissa ytor inom betesmarken är det positivt om du kan stängsla dessa separat, slå och skörda dem. Du kan till exempel ersätta bete med slåtter och skörd vartannat år, eller beta tidigt i maj och sedan slå och skörda ytan senare under sommaren. Släpper du djuren på efterbete har du ett smakligt gräs med lägre parasittryck.

Vartannatårsbete, bränning och sam(ar)bete

Ett annat alternativ är att helt undanta en fälla från bete något år. Metoden fungerar bäst på lågavkastande marker. Nackdelen är att det ansamlas föroreningar, vilket kan bli ett problem nästkommande betessäsong. En lösning är då att bränna av vegetationen under tidig vårvinter. Att bränna är också ett alternativ om du har stora fällor där vissa delar är sämre avbetade.

Med rätt djurkategori kan du skjuta på tidpunkten för betessläpp i vissa marker, vilket också gynnar biologisk mångfald. Du kan också se dig om efter samarbete med de som har andra djurslag eller djurkategorier.

Kontakta din länsstyrelse om du tänker använda någon av dessa alternativa skötselmetoder då de kan vara i konflikt med åtaganden för miljöersättningar och krav för gårdsstödet.

Om du har miljöersättning för skötsel av betesmarken måste du följa villkoren för ersättningen. Till exempel finns villkor om hur tidigt på året du får slå i din betesmark och var och när tillskottsutfodring får ske. Du kan också välja att inte söka utbetalning för vissa delar av din mark varje år. På Jordbruksverkets webbplats kan du läsa mer om vilka skötselåtgärder du kan få ersättningen för. Om du är osäker på vad som gäller fråga alltid din länsstyrelse. Där kan du också få råd om natur- och kulturvårdsinriktad skötsel av dina marker.

Läs mer:

Bete och Betesdjur, Jordbruksverket, 2001

Stängselboken – Anders Råsberg, Jordbruksverket 2005.

Mångfaldsmarker; Naturbetesmarken en värdefull resurs? Hagmarksmistra, SLU, Centrum för biologisk mångfald, 2008

Databasen TUVA – Jordbruksverkets webbplats, www.jordbruksverket.se/tuva, Ängs- och betesmarksinventeringen

SLU:s webbplats, www.slu.se och sök på, bete mjölkkor.

Rapporten RA13:22 Kan nya metoder stärka skötseln av våra ängs- och betesmarker, Jordbruksverket

Text: Margareta Dahlberg, MD Lantbruksråd och Karin Hante, länsstyrelsen Västra Götaland (texten om kompletterande skötsel).

Foto: Margareta Dahlberg där inget annat anges.

Jordbruksverket
551 82 Jönköping
Tfn 036-15 50 00 (vx)
E-post: jordbruksverket@jordbruksverket.se
www.jordbruksverket.se

ISSN 1102-8025
JO16:6

